

Aby skutkové minulých časuov stálí zůstati mohli

Petr Meduna

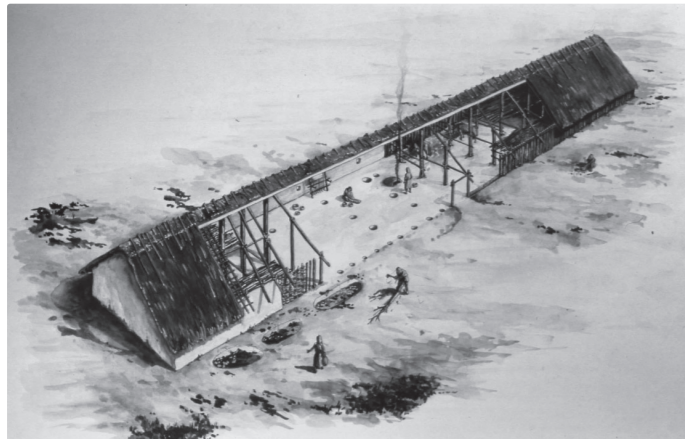
Vypůjčili jsme si do názvu část textu, jímž dal v roce 1276 „Příslav z Újezen“ najevo odhodlání zachytit svou myšlenku navždy.¹ Nebyla to myšlenka měnící svět, šlo jen o pár pozemků v Českém středohoří, ale smysl popsání malého kousku krajiny chápeme i po několika stoletích.

Sousloví kulturně historické dědictví zní v archeologii obzvlášť libozvučně. Každý předmět či spíše archeologický pramen je dědictvím, slovo historie v sobě skrývá i možnost spojit poznání předmětů s prameny písemnými a kultura, to je slovo v archeologii skloňované velmi často. Možná i proto se vývoj archeologie (i archeologie má svou historii) posuzuje podle přístupu k pojmu kultura, a sleduje tak vývoj vědeckého poznání. Můžeme hovořit o popisném pozitivismu 19. století přes strukturalismus první poloviny 20. století k ekologicky orientované „nové“, procesuální archeologii 60. a 70. let minulého století, akcentující – stručně řečeno – vliv materiálního světa. Vzápětí následovala archeologie postprocesuální, v logické návaznosti hledající a nacházející vhodný protiklad v důrazu na duchovní svět a jeho vliv na formování kultur a odtud už je jen krok k onomu (dnes) módnímu subjektivnímu postmodernismu s jeho hledáním sebe sama.² Je dobré si tedy uvědomit, jak archeologii chápeme ještě před tím, než ji začneme používat jako vědeckou disciplínu. Pro poznání kulturně historického dědictví je však nutné ji vnímat jako obor angažovaný a do značné míry zodpovědný i za budoucnost.

Podivný svět pravěku

Na otázku, „jaký vlastně byl pravěký svět,“ nebudeme nejspíše schopni jednoduše odpovědět. Ne snad proto, že by pramenů byl nedostatek, spíše však proto, že náš pohled je formován jiným systémem, systémem antické vzdělanosti starověkého Středomoří. Aniž bychom si to bezprostředně uvědomovali, nahlížíme stále svět pravěku podobným způsobem „zvenčí“ jako řečtí či římstí intelektuálové a snažíme se ho vsouvat do morálních, etických, logických aj. kategorií „klasického“ myšlení – pozorujeme „barbary“, podsouváme jim vlastní touhu po romantice a stejně tak romanticky se zaradujeme, zjistíme-li, že jsme jim vlastně trochu podobní. Stejně jako antika

je do jisté míry potřebujeme, abychom si dokazovali vlastní – dejme tomu – intelektuální nadřazenost a z pohledu (Středo)Evropanů i vlastní vývoj, pochopitelně k lepšímu. Pokusme se nahlédnout do pravěkého světa v jeho historickém závěru, v době, kdy se po staletích vzájemného poznávání

zaalpský pravěk a středomořský starověk začaly pozvolna přetvářet ve svět středověký. „Barbaři“ se naučili psát a vynález Středomoří náhle dává nahlédnout do jejich světa zevnitř, jejich očima.

„Proto mezi mnoha muži byli vybráni tito čtyři: Wisogast, Arogast, Salcgast a Widogast a z kraje za Rýnem muži Gotheim, Salchem a Widoheim. Tito muži, setkavše se ve třech různých dvorech k rokování o příčinách všech sporů, vydali rozsudky pro každý čin.“ To není počá-

tek báje či legendy, nýbrž část úvodu jednoho z nejstarších tzv. barbarských zákoníků, nazvaného „Pactus legis Salicae.“³ Zákoníků? Je možné využít zločiny pro poznání společnosti? Nepochybně ano a hned v několika rovinách. Zákoníky obsahovaly „každý čin“, na který si rokující „soudci“ vzpomněli, a zahrnují tedy „celý“ tehdejší svět. Na vše mělo být pamatováno, a pod prvním plánem tedy rozeznáme i další úroveň, popis reálií tehdejší doby. A další plán, či spíše úhel pohledu, tvoří hodnotový žebříček – vše bylo převedeno na peněžní hodnotu, která měla kompenzovat příslušný přečin či zločin a zamezit tak neustálému řetězení stupňující se pomsty či krevní msty, nahlédneme tedy do pragmaticky vyčíslených hodnot užitných, morálních i etických...

Nemusí nás příliš zarážet ani to, že sáhneme na samý přelom pravěku a středověku, do poloviny prvního tisíciletí po Kristu a do světa sálských Franků, tedy dnešní severní Francie, Německa a Beneluxu. Moudří mužové si předsevzali shrnout staré zvykové právo jejich kmene, právo mnoha generací, právo pravěké a sepsání zákoníku představovalo pouze příčnou linii ve staletém či tisíciletém vývoji sociálního systému. V šedesáti pěti různě dlouhých odstavcích zákoníku se pouze dvakrát objeví paragrafy, pokutující zničení „baziliky“, ve stejném odstavci, v němž se hovoří o mohylách... Křesťanství se zde tedy jen mihne. Ani geografická vzdálenost od franckého území není tak důležitá – tehdejší Evropa byla stále ještě v pohybu doznívající epochy stěhování národů a podobné zákoníky jsou známy z většiny tehdejšího germánského světa. Ostatně české

území je spjato s Germány více než půl tisíciletím dějin a „světonázor barbarů“ formoval i jeho podobu. Archeologie se setká jen s nepatrným otiskem pravěkého světa, pouze jakýmsi body – sídlišti, pohřebišti...

Nepřekvapí sociální diferenciaci pravěké společnosti. Zákoník zná krále, šlechtice, svobodné i nesvobodné (vše vměstnáno do jazykových kombinací latiny a frančtiny), ale obsahem se pojmy liší od představ moudrých, na trůně posedávajících panovníků s korunou na hlavě. Král barbarů je spíše náčelníkem, jeho atributem je kopí a dlouhé vlasy a nejčastěji sedí v sedle koně či na voze.⁴

Doba je krutá a pragmatická, vše je vyčísleno podle užitné hodnoty: useknutý palec stojí padesát solidů (protože bez něj nelze nic uchopit), ukazováček pětatřicet – tím se napíná tětiva se šípem. Prostředníček a malíček je za patnáct, prsteníček jen za devět solidů. Na vzhled se příliš nehledí – chybějící oko, nos, ucho či zub jsou jen o málo dražší (od patnácti do sta solidů). Zranění, při nichž dnes tuhne krev v žilách, jsou zřejmě na denním pořádku: rozbitá hlava, „při níž krev stéká až na zem“ či „mozek se ukáže“, stojí patnáct solidů, objeví-li se „tři kosti, které kryjí mozek“, zaplatí útočník dvojnásobek. Výlohy na lékaře jsou konstantní – devět solidů.

Doba je krutá, ale současně překvapivě ochranná vůči slabším či bezbranným. Ochrana žen a dětí nabývá až puritánských podob: dotknout se ženské ruky stálo patnáct solidů, dotek na předloktí už třicet a smelec, který se odvážil až k rameni, zaplatí ještě o pět solidů navíc. Oloupit spícího (muže) stálo sto solidů. Zabití nezletilého chlapce před dvanáctým rokem jeho věku šestinásobek,

☐ Nástup zemědělství v polovině 6. tisíciletí před Kristem změnil podobu pravěkých sídlišť. Lidé neolitu začali budovat v blízkosti polí tzv. dlouhé domy. Život domů určovaly výnosy polí, jakmile bylo pole vyčerpáno a bylo nutno ho přeložit, stěhoval se i dům. Na původní místo se domy i pole mohly vracet i po několika desetiletích. (kresba autor)

☐ Dominantami krajiny se stávala v některých obdobích pravěku hradiště, na snímku je dobře patrné opevnění pod hranou plošiny nad přístupovou cestou. Hradiště na vrchu Výrov bylo osídleno ve starší době železné a následně využili jeho opevnění i Slované. (Třeskonice, okr. Louny, foto Z. Smrž)

útok na těhotnou ženu sedm set solidů. Snažíme-li se najít paralely s dnešním vnímáním světa, jiné paragrafy nás přesvědčí o opaku: Je zakázáno sejmut z tyče uříznutou hlavu nepřítele bez svolení jejího druhého majitele (patnáct solidů), za vyřčení zaklínadla či podání kouzelného nápoje se platí šedesát dva a půl solidu (a dvě stě, když očarovaný nepřežije)...

Rituály jsou na denním pořádku. Společnost se dělí na široce rozvětvené rodiny či spíše klany („kin“) a odchod z klanu provází obřadní zlomení čtyř větví nad hlavou a jejich odvržení do čtyř stran dvora. Složitému rituálu nazvanému

„chrenecruda“ („hrouda hlíny“) je věnován celý odstavec a jeho průběh dává nahlédnout do příbuzenských vazeb „kinu“. „Nemám už nic pod zemí ani nad zemí“ přísahá v přítomnosti dvanácti svědků muž, který nemůže složit peníze za zabití, vstupuje do domu, nabírá ve čtyřech jeho rozích hlínu a stojí na prahu, levou rukou hází přes rameno hlínu spolu s odpovědností na nejbližší příbuzné. Jeho vazby jsou zpřetrhány, bos a jen v košili s holí v ruce přeskakuje plot usedlosti a odchází. Řetězec zodpovědnosti pokračuje dál po příbuzenských liniích – poslední „propadne životem“...

Těžiště života společnosti se odehrává ve vesnicích a vstup do takové komunity není jednoduchý. „Jestliže se nějaký muž chce usadit ve vesnici a jeden či více z místních ho chce přijmout, ale jeden jiný s tím nesouhlasí, nemá právo tam bydlet.“ Ani při okamžitém souhlasu všech obyvatel neměl ještě přistěhovalec vyhráno, ještě po dvanáct měsíců mohl stačit jediný hlas starousedlíka k jeho vylou-

čení z komunity – uzavřená vesnická společenství si svůj klid bedlivě střežila. I klid je však slovo velmi relativní – už víme, že se zabíjelo a správně tušíme, že se kradlo a vůbec narušovalo soukromé vlastnictví. Kradlo se leccos a leccjak, odnášelo na zádech, odváželo na koni či dvojkolovém voze, všechny okolnosti loupeží a krádeží byly pečlivě posuzovány a opět vyčíslovány v pokutných solidech. Díky tomu máme ovšem popsány reálie v detailech až překvapivých.

Základními stavbami vesnic byly pochopitelně obytné domy. Archeologie dodá odpovídající půdorysy dobových staveb jednoduchých obdélných půdorysů, lišících se v jednotlivých evropských regionech délkou či vnitřním členěním a naprostou většinou je jejich společným jmenovatelem dřevěná konstrukce.⁵ Stržení nosných kúlů (střechy) bylo považováno za zničení domu a čtyřicet pět solidů se nám v relacích, které již známe, může zdát poněkud malou pokutou – může vypovídat o relativně nízkých pořizovacích nákladech na vybudování příbytku nového. Opět do pragmatického světa vstupuje hodnota symbolická – hodit kámen na střechu cizího domu ji zřejmě nejen poškodilo, ale bylo považováno za urážku, kterou srovnalo patnáct solidů. Stejnou částku zaplatil zloděj, který odcizil cokoli v hodnotě dvou solidů kdekoli u domu. Hranice, či spíše obvod domu a dveře byly právně pevnou hranicí, jejíž překonání automaticky pokutu zdvojnásobovalo: jakýkoli lup za dva solidy uvnitř domu byl pokutován třiceti solidy a nenechavec, který se vloupal do domu s falešným (či okopírovaným) klíčem, zaplatil dokonce trojnásobek – pětadvacet solidů. I pouhý vstup do domu bez svolení vlastníka byl pokutován třiceti solidy, tedy stejnou částkou jako krádež v domě – co návštěvník, to potenciální zloděj, nebo spíše narušitel niterného soukromí? V každém případě jakákoli linie, hranice či stěna vymezující soukromý prostor požívala zvláštní ochrany. Hospodářské stavby jsou zmíněny pouze stručně, dozvídáme se o špýcharech, obilnicích, chlévech pro prasata a stájích pro dobytek a senících. Mnohem větší pozornost je věnována právě hranicím majetků – plotům, dokonce celá pasáž se podrobně zabývá škodami na oplocení, a máme tak popsáno i jejich konstrukci. Patnáct solidů zaplatil ten, kdo ukradl „tři větve, které drží plot pospolu“ nebo „zkroucené vrbové proutí, které spojuje kůly“ – šlo většinou tedy o vyplétané „košatiny“ („polský plot“), subtilní, mělce kotvenou konstrukci, kterou jen málokdy zachytí archeologický výzkum. Pochopitelně archeologii nejspíše zcela uniknou i živé ploty, rovněž zmiňované a stejně tak ceněné (patnáct solidů za jejich spálení).

Stejně jako obvod domu byl plotem ohrazený areál považován za výsostně soukromý prostor, ohrazující pole, louky i vinice a jeho překročení opět násobilo pokutní částku. Očesat či dokonce porazit něčí jablonoň vně zahrady stálo tři solidy, uvnitř patnáct a tytéž ceny se platily i za rouby (!) jabloní a hrušní. Kultivované stromy v soukromém vlastnictví tedy dotvářely krajinu nejen v zahradách (a jistě si uvědomíme původní etymologii českého slova „za-hrada“), ale i ve „volném terénu“. Ohrazena byla i pole či spíše pozemky se zeleninou – tuřínem, bobem, hrachem a čočkou, pole lnu i pole s obilím. Pozemky lákaly domácí zvířata a zákoník opět pamatoval na škody, způsobené závistivými sousedy: bylo zakázáno vpouštět dobytek na cizí pozemek, přímo je zmíněno porušování

□ Jedno z nejvýše položených hradišť v Čechách, šumavský Obří hrad. I když není zcela jednoznačné, kdo toto hradiště vybudoval, monumentální opevnění dodnes budí respekt. (Stachy, okr. Prachatice, foto R. Schmelzová)

(či otevírání) ohrad v pokutě třicet solidů. Zvířata sama byla pro svět barbarů zvláštními partnery lidí... cizím zvířatům, plenícím pozemek bylo zakázáno surově ubližovat. Usmrtilo-li někoho zvíře, platil vlastník polovinu částky, kterou by složil sám za zabití dotyčného a zvíře odevzdal příbuzným oběti – to bylo považováno za kompenzaci druhé poloviny částky. Zvíře je zde jakousi „poloprávňnou bytostí“, dělí se s majitelem o zodpovědnost. I samotné spektrum domácí havěti nás posune ve vnímání přírody do jiné pozice – kromě běžných průvodců člověka najdeme ve vsích i jeřáby, labuť, a dokonce i jeleny, kteří troubením narušovali poklid sousedů. Do lesa nebylo z vesnic příliš daleko a i porost stromů požíval zvláštní ochrany, pochopitelně bylo zakázáno kácet cizí stromy. Existovaly volné či korporativní porosty a platilo pravidlo: vyhlédnutý strom byl označen, jeho rezervování však platilo pouze jeden rok. Cena za jeden cizí strom byla tři solidy, za pustošení lesa patnáct – zřejmě se tedy nejednalo o rozsáhlou „těžbu dřeva“.

Svět vzdálený, ale současně velmi povědomý... ale přesto jiný. Záměrně jsme si stručně naskicovali jeho podivnou a mnohotvárnou podobu se snahou o co největší přiblížení, jakýsi drobnohled, a nyní ho budeme oddalovat do vzdálenosti, potřebné k zobecnění. Vidíme pestrou mozaiku navzájem se prostupující přírody – jabloně mimo zahrady, jeleny u domů, pestrou mozaiku ohrazení, ale přesto nevidíme nikde ostrou, jasnou linii mezi nekultivovanou přírodou (lesem) a kultivovanou krajinou (polem). Vše je v pohybu a navzájem se prolíná. Udělejme krok vpřed pro srovnání, přelom 8. a 9. století, tedy již do počátku středověku. Hranice mezi lesem a polem je stále v pohybu, ale mechanismus vstupu se začíná měnit. Do lesa se stydlivě zakusují první bifangy, „exarta“, „vyklučené“ plochy. To jsou v té době území relativně malá, individuální: „v témže lese na vzpomínaném místě... nazývaném v jejich jazyce bifang... dvě leugy na délku, dvě na šířku a šest v obvodu“ (rok 813).⁶ Bifang je zvláštní území, není ani lesem, ani polem, je to jakési „polopole“ a není ani zaručeno, že jeho majitel bude úspěšný: „Slyšel jsem na vlastní uši a viděl na vlastní oči, že on jako první na tom území sklízel,“ zní dobová přísaha Bavorů při tahanicích o obsazené bifangy.⁷ Kultivace lesa a udržení nového území není ještě samozřejmostí. Teprve v té době se začíná pevně utvářet právní i faktická hranice mezi polem a lesem.

Pravěký svět barbarů a ostatně ještě hluboko do středověku (jak ještě uvidíme) ona hranice mezi polem a lesem neexistuje, resp. les je stejně kulturní součástí krajiny jako pole či louka. Tvoří součást jednoho systému, není pouze zdrojem dřeva, ale téměř nevyčerpatelnou pastvinou pro dobytek. Dominují prasata, jedna z nejmávanějších zvířat pravěku (od divokých bychom je ovšem téměř nerozeznali). Opět na skok k sálským Frankům: pasák prasat je na stejné úrovni jako zlatník, prasečí zvonec je hodnocen pětikrát vyšší pokutou než kravský – stojí patnáct solidů – a stejnou cenu má vzrostlé dvouleté prase (stejně jako dvouleté tele, lovecký pes či jestřáb na bidélku). Dobový lékař Anthimus, původem Řek, považoval za nutné se ve svém spisu

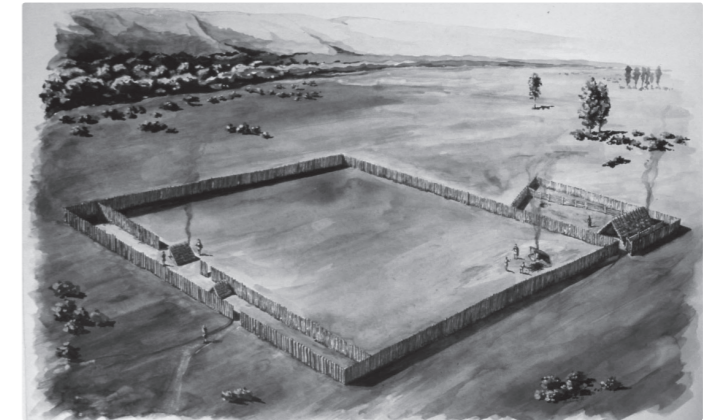
„De observatione ciborum“, adresovaném franckému králi Theodorichovi, zamyslet nad významem vepřového a v jinak střídém, téměř dietologickém díle působí obsáhlá obhajoba slaniny téměř rušivě.⁸

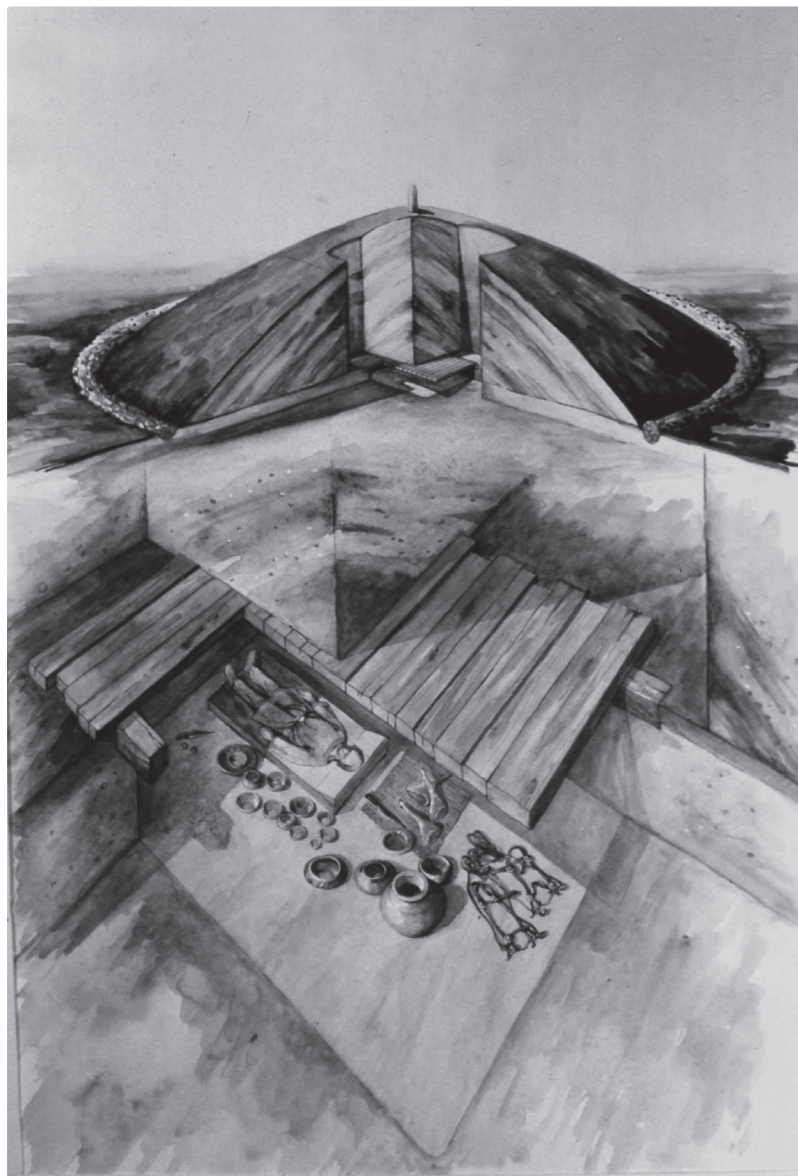
Dostáváme se tak oklikou k onomu základnímu rozdílu mezi pravěkým a středověkým světem a ten je v úhlu našeho pohledu. Hledáme něco, co pravěký svět neznal, hranici mezi kultivovaným a nekultivovaným, mezi polem a lesem. Zopakujme si to, co zaznělo v úvodu: nahlížíme zvenčí pohledem antických autorů. Naše intelektuální výbava má kořeny v klasické řecké a římské vzdělanosti. Pro antiku byli barbari jedlíci masa, žijící v lesích, pokud možno temných, zatímco svět civilizovaný byl světem chleba a polí. Je lhostejno, zda hovoří Athenaios o Keltech: „Jedí málo chleba, zato však mnoho masa upravovaného ve vodě nebo pečeného na rožni,“ či Caesar o Germánech: „Neppracují na polích a jejich strava sestává z mléka, sýra a masa,“ obojí je stejně zavádějící jako popisy hlubokých neprostupných hvozdů, plných neobvyklých zvířat (a barbarů) v dílech Caesarových, Strabónových či Plinia Staršího.⁹ Římské měřítko prostě nedokázalo odlišit kulturnost pravěké krajiny Zaalpí, hledalo jasné linie: zde jsou širé lány civilizace a za nimi přesná hranice divočiny. A logicky z toho vyvodilo: když my, kultivovaní Řekové a Římané, jsme na té civilizované straně, na straně druhé bude náš opak – krvelační barbari (ovšem dlužno poznamenat, že Keltové i Germáni dlouhodobě v této představě antický svět udržovali).

A náš pohled se tak stává pozoruhodně rozporuplný – snažíme se najít onu hranici civilizace a divočiny tam, kde nebyla, možná ve snaze najít „kulturnost“ vlastní minulosti. Nikoho nenaadne srovnávat kterékoli pravěké hradiště s antickým Římem, to by byla přece pošetilost – ale stejná pošetilost je hledat kulturnost celé krajiny podle římských měřítek. A antická měřítka si nevědomky neseme s sebou a snažíme se jimi poměřovat dějiny lidstva od jejich počátků...

Vraťme se krátce nazpět (protože archeologie je svou podstatou „cesta tam a zase zpátky“ v parafrázi na pábitele J. R. Tolkiena) a pokusme se stručně načrtnout, co vlastně hledáme

□ Společenská či majetková diferenciacie v některých obdobích pravěku vedla i k vydělování faktickému, v tomto případě ohrazením starší doby železné. (Droužkovice, okr. Chomutov, kresba autor)

a co můžeme nalézt. Krajina lovců. Krajina období, o němž přírodověda hovoří jako pleistocénu a počátku holocénu. V tom starším se po Čechách stále ještě potulují mamuti. Mladší, nastupující okolo 10 000 let před Kristem je dobou oteplení a zalesnění. Lovci jsou ti samí, jejich rytmus určují tahy zvěře – mamutů či sobů v paleolitu, jelenů či lososů v mezolitu. Z krajiny lovců nám nezůstalo téměř nic – anebo téměř všechno: onen základní prostor georeliéfu, nejstarší vrstva krajiny. Nahlédnout do světa lovců znamená

sledovat krajinu a rychle si uvědomíme, na jakých pólech krajiny se pravěcí lovci pohybovali. Převládají místa dalekých otevřených výhledů do krajiny a současně temnota převisů a jeskyní. Nástupem holocénního oteplení mizí otevřená krajina a chodící huňaté zásobárny masa, člověk se začíná přesouvat k nejsnadnějším zdrojům potravin, k řekám a vodním plochám. Přestává migrovat, začíná si všimnout svého bezprostředního okolí.

Krajina zemědělců. Okolo poloviny 6. tisíciletí před Kristem do českých zemí doputovalo zemědělství. Nikoli abstraktně, mohlo se šířit jak s novými etniky z jihovýchodu, tak předáváním informací o novém způsobu obživy a o variantách postupu můžeme vrstvit hypotézy i teorie. Neolit znamenal změnu ve vnímání – člověk se začal dívat pod sebe a spolupracovat s hlínou, přetvářet ji v obilí, keramiku, omazané stěny domů. Znovu si položíme otázku: civilizace, nebo divočina? Platí obojí, civilizace se odehrávala v divočině a otázka postrádá smysl. Posuzovat kulturnost krajiny rozlohou polí by bylo opakovat antické dělení, hledat římský Aventin na Závisti.

☐ Vzhled mohyl původně spoluutvářely kamenné věnce na jejich obvodu. Uvnitř se pak podle převládajícího ritu skrývaly někdy honosné pohřby. Ve spodní části rekonstrukce pohřbu ze starší doby železné vidíme komoru s milodary nádob s jídlem a pitím, výbavu doplňovaly i postroje, symbolizující koňské spřežení. (Poláky, okr. Chomutov, kresba autor)

☐ Mohylová pohřebiště dotvářela krajinu v různých etapách pravěku. V zemědělsky kultivovaných oblastech jsou půdorysy mohyl odhalitelné leteckým snímkováním. (Černouček, okr. Litoměřice, foto M. Gojda)

Z tohoto úhlu pohledu můžeme pozorovat následujících několik tisíc let vývoje pravěké kulturní krajiny jako neustálé vyrovnávání střídajících se etnik či kultur s okolím, které pravděpodobně vždy skončilo oboustranným kompromisem. Projevy jednotlivých archeologických kultur jsou pochopitelně různé a různou měrou přetvářely či dotvářely krajinu – nejmarkantnější jsou mohylníky či hradiště doby bronzové a jako skutečné monumenty můžeme vnímat keltská oppida (což je – opět tradiční – latinský výraz pro město, spíše bychom hovořili o hradištích z doby laténské). Zřejmě v žádném období pravěku nebyla krajina radikálně a velkoplošně změněna, pouze se přeskupovaly mozaiky polí, luk a lesů. Nebudeme to vnímat jako idylickou selanku ušlechtilých divochů, ale jako něco zcela běžného, zcela prosté – a dejme tomu citlivé – využívání okolního světa. Opsali jsme parabolu zpět k závěru pravěkého období, ke světu „barbarů“. Byl z dnešního pohledu podivný a exotický (i když za humny), ale zároveň tak nenápadný, že jeho odkazem byla vlastně „jen“ téměř nedotčená krajina.

Na cestě ke středověké krajině

Položíme-li si otázku, kdy vlastně mizí ona pravěká tvář krajiny, velmi rychle zjistíme, že hledat nějaký rychlý zlom je velmi obtížné. A stejně obtížné je přijmout nějaké oficiální datum, od kterého by úředně začínal středověk. Tradiční počátek středověku Evropy nese vročení 476. V tom roce skončil život Západořímské říše a okamžitě to evokuje představu zániku něčeho kolosálního, velkého, světlého, vystřídaného temným obdobím středověku. Je to schéma mírně zjednodušené pravdy – skutečně byl v tom roce sesazen germánským Odoakerem císař Romulus Augustus, ale to byl patnáctiletý (tedy čerstvě zletilý) mladík. A vítězný Odoaker odesílá císařské insignie Zénonovi, císaři Východořímské říše, k dramatickému zlomu „de iure“ nedošlo (a striktně vzato, museli bychom toto datum naopak považovat za rok opětovného sjednocení).¹⁰ A „de facto“ byl rok 476 jen jedním z mnoha roků podivně temných století celé Evropy, rozsáhlých etnických pohybů, u jejichž počátku stály velmi pravděpodobně klimatické změny. Mírný, ale dlouhodobý pokles teplot a zvýšení vlhkosti započal kolem roku 300 n. l. a v vyvolal snižování už tak nepatrných výnosů tehdejšího zemědělství a v konečném důsledku hlad. A hlad vyvolal pohyb, který jsme si navykli označovat jako dobu stěhování národů. O národy v dnešním slova smyslu pochopitelně nešlo, ale výsledek dlouhodobého pohybu tisíců lidí složil zhruba v 6. století mozaiku tradičních evropských regionů – italské Lombardie, francouzského Burgundska, německého Saska či Durynska... a českých Čech.

I pohyb Slovanů probíhal v rámci řetězového efektu, u jehož počátku stál tlak dálnévýchodních kočovníků na oblast dnešní Ukrajiny, odkud se v 5. století začaly přesouvat první migrační vlny k jihu a západu. Mechanismus přesunu můžeme rekonstruovat pouze ve velmi hrubých obrysech.

Zdá se poměrně pravděpodobné, že zejména opakované útoky na hranice východořímské říše poměrně rychle měnily organizační i logistickou strukturu slovanských skupin – z původně pěších, špatně vyzbrojených skupin se stávaly skupiny dobře organizované, vybavené vozy a zčásti se přesouvající i na koních, tedy mobilnější a s jasnější strategií přesunů. Nikdy však nešlo o „profesionální kočovníky“, nýbrž pouze a výlučně o přesouvající se zemědělce, kteří stejně jako migrující Germáni několik století před nimi postupují zřejmě krajinou „po sezónách“, tzn. znovu a znovu vyhledávají vhodné terény pro založení jednorázových polí. Hlavní trasy pohybu vedou tedy tzv. tradičními sídelními oblastmi v několikakilometrových pásech podél řek.

Celý tehdejší slovanský svět se pohybuje na hranici maximálního zjednodušení hmotné kultury, je extraktem základních potřeb, zcela podřízen rychlým přesunům – vše je empiricky vypracováno k jednoduché funkčnosti a současně uniformitě a ta pochopitelně budí zdání primitivního světa. Poměrně snadno zjistíme, jak takové zdání může být ošidné. Slovanský dům té doby je téměř le corbusiérovský model bydlení s technickým řešením panelákového jádra – vše je úsporné

a funkční, snadno postavitelné a snadno také opustitelné. Domy jsou zčásti zahloubené – to zlepšuje tepelnou izolaci a současně snižuje náklady na nadzemní část stavby. Ta není konstrukčně složitá, stěny jsou nízké, hlavní důraz spočívá na překrytí domu sedlovou střechou. Vnitřní výška počítá jen s tím, aby se v domě dalo pohybovat pod hladinou kouře, odcházejícího z kamenné pece v rohu domu. „V jejich zemi bývají tak silné zimy, že každý z nich si vykope pod zemí něco podobného sklepu, nad kterým udělá střechu ze dřeva, podobnou střeše kostela. Střechu pak posype hlínou. To takového sklepa vejde ten člověk spolu se svou rodinou a vezmou s sebou něco dřeva a kamení. Následně rozdělají uvnitř oheň, až se kameny rozpálí do červena, a když se rozpálí na nejvyšší míru, polijí je vodou, aby z toho vznikla pára. Tehdy vejdou dovnitř a sundají svoje oblečení. A tam zůstanou až do jara.“ Zapsal o pár set let později cestovatel

☐ Také raný středověk znal hradiště, dodnes patrná v terénu. Letecký snímek doplní představu o jejich vnitřním členění o zřetelné stopy dvou příčných valů. (Zabrušany, okr. Teplice, foto Z. Smrž)

Ibn Rusta o východních Slovanech. Nebýt poslední věty, poznali bychom v popisu saunu. Zdá se však, že vnímavý Peršan ve svém popisu sloučil parní lázeň s jednoduchým obydlím.¹¹

Postup slovanských kolonistů krajinou bychom nejspíše přirovnali k rostlině, jejímž stonkem je některá z řek – Labe, Ohře, Morava, Dyje ... Ze tohoto stonku odbočují jednotlivé větve, na nichž vyrůstají další sídliště. Z několika málo osad, která známe (nebo můžeme rekonstruovat v úplnosti), je ono větvení patrné: Roztoky na Vltavě se skládaly v jednom časovém okamžiku z více než stovky domů, Březno na Ohři přibližně z osmi domů, sídliště na potocích v povodí podkrušnohorské Bíliny už jen z jednoho až pěti domů.¹² Mladší paralelu (8.–9. století) k systému osídlení v další fázi jeho rozvoje, tzn. ve fázi stabilizace, nalezneme v písemnostech fuldského kláštera, na jehož statky v Durynsku se Slované dostali při své cestě na západ. Ve vesnicích žijí společně s Durynky, někdy i přistěhovanými Sasy či Franky. Vesnice ovšem nepředstavují zcela samostatný prvek,

ale jsou součástí většího celku, nazývaného teritorium či marka, pro něž najdeme v mladších pramenech ekvivalent v polském slově *opole* či českém *osada*. Stručně řečeno, osadu může tvořit buď jedna velká, nebo několik menších vesnic, v obou případech je však považována za celek, kromě společného území spjatého navíc sítí obtížně definovatelných vztahů. Počet dospělých mužů (což byl běžný způsob evidence a můžeme ho považovat i za vyčíslení počtu domů) v takové osadě se pohyboval mezi necelými dvěma desítkami na jedné straně až po tři sta padesát na straně druhé. Je ovšem otázkou, nakolik zde byla velikost osad a jejich etnické složení výsledkem „přirozeného“ vývoje a nakolik zde spolupůsobil zásah zvenčí, tedy migrace řízené státní mocí francké říše či samotného kláštera Fulda. Jiný dobový pramen však nemáme...

V předchozích řádcích jsme se dostali k otázce, kterou můžeme formulovat různě a nahlížet na ni i z různých směrů. Kdy se mění systém osídlení v českých zemích, co bylo prvním momentem ke vzniku takového jiného systému, kdy se stává krajina „středověkou“ a jak vlastně taková krajina vypadala a co z ní můžeme ještě dnes nalézt? Pokusme se sít otázek

rozplétat odshora, od základní změny lidského uvažování. Hybným momentem bylo ve vývoji českých zemí 9. století. Staly se tehdy dvě události, které natrvalo určily další směr vývoje českých zemí – vznik státu a christianizace. Sdělení může působit banálně, ale představme si, co všechno se pod ním skrývá.

Křesťanství nepřinášelo jen tajuplné obřady, jejichž smysl byl většinou obyvatel zcela utajen, a nezasahovalo jen špičky tehdejší společnosti, jimž ostatně podstata náboženství byla víceméně lhostejná. Přístup vlády poměrně dobře ilustruje příběh hledání vhodného náboženství pro budoucí Kyjevskou Rus, příběh působící až anekdoticky: kníže Vladimír bylo osloven v roce 986 muslimy, západními a východními křesťany i judaizovanými Chazary s nabídkou přijetí „zákona“. Poselstva, vyslaná do příslušných oblastí, se vracela s referencemi vskutku expresivními, v popisech převážují slova „smutek, zápach, nic pěkného..“ s výjimkou návštěvy Konstantinopole: „nevěděli jsme, zda jsme v nebi, nebo na zemi“, hlásili vyslanci a rozhodující krok byl učiněn.¹³

Pro jakéhokoli panovníka znamenal tehdy křest přijetí nového řádu, nového zákona. Rozcházel se se starými pořádky, začínal v bodě nula. Otevíral si prostor pro absolutní reorganizaci systému. Církev vstupující panovníka prostřednictvím do „jeho“ světa mu nabídla i vládu nad časem. To je moment neméně důležitý – svět se do té doby řídil „postaru“, časem pravěkým, byly jen dny a roční období. Církev rozdělila čas na týdny, měsíce, roky. Z dříve plynoucího času se stal rytmus, svět dostal jiný řád. Vládce se s přijetím křtu stal „novým“ člověkem, panovníkem nad časem a prostorem.

□ Stejně jako v pravěku i středověku se budovala rovněž méně výrazná opevnění či ohrazení, vymezující soukromý areál. O jejich odhalení se opět často zaslouží až letecký průzkum. (Ledčice, okr. Mělník, foto M. Gojda)

□ Středověkou krajinu v mnoha případech pozměnilo rozorávání mezi ve 20. století. S nadhledem, v tomto případě z Řípu, můžeme i na scelených lánech za vhodného osvětlení spatřit stopy původních mezí. (foto R. Schmelzová)

Poměrně rozšířená je představa, že křesťanství se šířilo shora pozvolna. To nepochybně ano, křesťanství ve smyslu znalosti detailů liturgie bylo ovšem dlouho utajeno i panovníkům, křesť byl vnímán jako přijetí jiného, mocnějšího boha. Pravda je i to, že nová víra pronikala za kostelní zdi jen velmi pomalu. Ale je velký rozdíl mezi věřícím a člověkem, který dodržuje pravidla křesťanského světa, jeho čas, jeho jiný rytmus. A tam ono šíření nového pořádku bylo velmi rychlé.

Pár příkladů z okolních zemí – Sasové byli pokřtěni v sedmdesátých letech 8. století. Nedobrovolně a po několika desetiletích válek. Kapitulář Karla Velikého, těsně následující po christianizaci krajiny, je neúprosný: útok na kostel, pohanské obřady, žárové pohřbívání, za vše trest smrti. Ale jen pokuta za přísahu na místech pohanských obřadů... to jsou však události nepravděpodobné. Trest smrti následuje však za nedodržování pústu, a to je rozdíl. Zde už pár let po vstupu

nové víry zasáhlo nové pojetí času každého obyvatele tehdejšího Saska mnohem důsledněji, než zákaz pohanských obětí. Dodejme, že onen drakonický trest měl výjimku: kněz mohl dosvědčit, že obviněný jedl maso z hladu... na podstatě změny ve vnímání času to však nic nemění. Další příklad: kníže Polanů Měšek přijal křesťanství v šedesátých letech 10. století (965–966). O několik desetiletí později se kronikář Thietmar z Merseburgu (†1017) pozastavuje nad razantními zdůrazňováním nutnosti dodržovat pústu, při němž jsou v Polsku provinilcům vyráženy zuby... a bezmasých dnů bylo náhle kolem sto padesáti, tedy polovina roku.¹⁴

Zdůrazněme si základní moment obou příkladů: celoplošně, radikálně a velmi rychle se mění každodenní život všech obyvatel, mění se jejich vnímání času. Nastupuje sedmidenní týden, věc do té doby zbytečná a nepochopitelná. Jíst maso ve středu a v pátek je zakázáno, zakazuje se práce

□ Letecký snímek v odhalil podhorské oblasti s členitým terénem systémy mezi tvořící plůžiny dvou vesnic. Odlišné uspořádání polí může vypovídat i o rozdílném datu vzniku vesnic samotných. (Šerchov a Hradečná, okr. Chomutov foto M. Gojda)

□ Na leteckém snímku jsou dobře patrné úzké terasy, stopy zaniklých polí či vinic. (Mšené-lázně, okr. Litoměřice, foto Z. Smrž).

v neděli, ale žádný vesničan do té doby nevěděl, že je středa, pátek nebo neděle, to slovo neznal. Po pár desetiletích od přijetí křtu mohl být sice stále polopohanem a v Sasku přísahat v posvátném háji či ještě v Čechách na sklonku 11. století páchat „bezbožné kratochvíle“ a s maskou

na tváři volat „prázdné stíny“,¹⁵ ale následnost týdnů a měsíců si pamatoval každý (někteří bez zubů).

Nemenší proměnu zaznamenal se vznikem ústřední státní moci i prostor, obklopující tehdejšího člověka. Téměř ze dne na den se stal celý jeho životní obzor i on sám majetkem panovníka. To nedeme zaměňovat se znevolením či poddanstvím. Přímá závislost na panovníkovi znamenala v mnoho-
vrstevnatém středověkém chápání osobní svobodu, stála však na po-

čátku hlubší sociální diferenciaci. Bezprostředním vyjádřením této závislosti se stalo placení „tributu pacis“, daně z míru, jejíž název v sobě obsahuje podstatu takového svazku – za mír je zapotřebí panovníkovi zaplatit, ale závazek je oboustranný. Panovník je povinen mír zachovávat. Můžeme tomu říkat i „poplatek za ochranu“. Daň z míru měla však další rozměr, byla totiž placena z celé země a znenadání vtáhla každého z jejich obyvatel do prostoru mnohem většího, člověk vstoupil do řetězce směny a jednoduchého systému makroekonomiky, přestal být omezen na svou „obec“ či „opoli“.

Zmiňovali jsme poněkud metaforicky nástup ústřední moci jako vládu nad prostorem: panovník se stává majitelem krajiny, všeho, co v ní lze nalézt: „Všechno, co máte lepšího ve vsích, na polích, rolích, lukách a vinicích, pobere a obrátí ve svůj prospěch“ líčí Libuše radosti budoucí knížecí vlády shromáždění lidu.¹⁶ „Svobodný“ byl tedy ten, mezi nímž a panovníkem nestál další článek společenského řetězce. Objevuje se nová forma tohoto bezprostředního vztahu, knížecí čeled, „familia“, jejíž příslušníci jsou označováni jako servi, tedy otroci či nevolníci.

Jak to formuje krajinu? Zprvu velmi pozvolna. Otroci přestávají být vývozním artiklem, protihodnotou za stříbro, které Přemyslovci potřebují na výstavbu armády – z několika stovek družiníků 10. století si vybudovali za několik generací tisícíhlavé jízdní, těžce vyzbrojené vojsko.¹⁷ V 11. století (a dále) hon na otroky neustává: „A když se vraceli, potkali zástupy četných uprchlíků,

ani na vozích i na koních prchali do řečeného hradu. Sebrali je všechny jako snopy na polích, zapálili jejich vsi, zpusťovali celou tu krajinu a s obrovskou kořistí na dobytku i na ostatních statcích se vrátili veselí do svých domovů.“¹⁸ Válečný zajatec ale nekončí na tržištích Středomoří, nýbrž na některém z knížecích hospodářství – při venkovských dvorech či v lese jako kolonista. Dvorů, které tvořily ústřední body krajinných změn, napočítáme v české krajině několik desítek – nejmarkantnější jsou ty, kde váleční zajatci vynikali znalostmi méně běžnými, žádání byli především vinaři (a ti se rekrutovali z území dnešní Moravy, Slovenska a Maďarska).¹⁹ Od 10. století byla postupně vybudována i síť nových ústředních hradů – v mnoha případech byly ovšem stavěny poblíž starších hradů „předstátních“, v již zalidněné krajině se stabilní sídelní sítí.²⁰

Zmínili jsem postup do lesů. Záměrně stručně, neboť ten přeznamenával počátek zcela nového přístupu ke krajině. Krajina byla „zestátněna“ – vše bylo knížecí, to již víme. A jen panovník rozhodoval, jak hluboko si kdo může z jeho krajíce ukousnout, a i když věnoval někomu kus „své“ krajiny, vymíňoval si v některých případech, jak s ní bude zacházeno: „žádný člověk nesmí v (o-
nom) lese vesnice zakládat a jakákoli díla dělat“ kromě toho, co si přeje opat a konvent, nařizoval Vladislav I. litomyšlským premonstrátům.²¹ Kláš-

tery, od 11. století postupně opouštějící zdi přemyslovských hradů, byly dalším krajinným prvkem. „Benedikt miloval hory, Bernard údolí“ znělo středověké pořekadlo napovídající, kam se uchýlovali následovníci svatého Benedikta a kam cisterciáci svatého Bernarda z Clairvaux.²² O rozsáhlých zásazích do krajiny však mluvit stále ještě nebudeme. I při znalostech nejvyspělejší agrotechniky

□ Středověkou krajinu dotvářely i venkovské svatyně. Často je jejich existence jediným dokladem stáří vesnic. V tomto případě je ukryta v mladších přestavbách kostela sv. Václava jeho původní románská podoba. (Deštná, okr. Česká Lípa, foto autor)

□ Ulice středověkého města byly dlouho architektonicky poměrně pestrou směsí staveb rozdílné konstrukce, které spojoval pevný řád parcela totéž bychom našli i ve středověkých vesnicích. V zadních částech parcel si město i vesnice ponechávalo prostor pro malé zahrady.

uvolnila aktivity na většině českého území. Rázem bylo možno investovat – cenu už nemá člověk, ale pozemek. Ten lze prodat, nebo pronajmout a doživotně se těšit z pravidelných příjmů, záleží jen na tom, čemu ten který majitel dá přednost, a škála možností vrcholí dravými kolonizačními „gründery“ a (v případě českých zemí) „stříbrokopy“. V krajině se objeví další prvky, tentokrát importované – města a nové právo. Obojí je transformovaným antickým světem jasných obrysů a linií, jasných pravidel. Město má svůj řád a přenáší ho na venkov – nově kolonizovaná vesnice je miniaturní město, město je součet několika vesnic. Vše je koncentrováno, a kde je málo prostoru, je nutné měřit. A kde lze měřit, lze i počítat, a kde lze počítat, lze lépe vybírat daně, počítat úroky...²³

Na městech i vesnicích lze vydělat mnohem více a s právně zajištěnou stabilitou příjmu. Do nových lokačních podniků se pouští všichni – král, šlechta i církev. Různou měrou a s různým úspěchem. Výsledek? Některá města olbrímího boomu zkrachují, počáteční euforie nestačí překonat podmínky nevhodně zvolených míst, některá města živoří, podobná městům amerického Západu v 19. století – železnice je mine o několik mil a město je opuštěno. Podobně tomu bylo o několik století dříve a jinde – komunikace město mine, není proč se v něm zdržovat. Většina měst ovšem přežije, stanou se stabilní součástí krajiny a v interakci ji začnou svými potřebami přetvářet. Je zapotřebí město uživit... spolu se změnou vesnic a nárůstem populace se začne nedostávat prostoru. Je zapotřebí rozměřit přesně pozemky, dát jim přesné hranice a řád jařin, ozimů a úhorů. Trojpolí je reakcí na krizi, je progresivním systémem, řešícím nastupující nedostatek potravin.

měli příslušníci řádů současně cit pro její uplatnění a ostatně i jedním z cílů monachismu bylo, obrazně řečeno, „pěstovat harmonii“.

Situace se začala měnit na sklonku 12. století. V té době už vstupovaly do krajiny skupiny šlechticů, rekrutujících se z původní družiny knížete, stále razantněji. V roce 1189 Konrád Ota ve svých statutech uznal dědičnost jejich majetků, do té doby pouze nejisté držení, a stávidla možností se otevřela naplno. Jistota vlastních statků, srovnatelná s „privatizací“

Vnější projevem tohoto systému je víceméně celková proměna krajiny – rozměření je dodnes patrné na většině území – táhlé meze polí, každé místo má svá pravidla, jasné obrysy. A tento základní rys středověké krajiny je patrný téměř všude...

Jak se seznámit s archeologií?

Návštěva výzkumu

Hned v úvodu si musíme objasnit dvojí význam sousloví archeologický výzkum. V užším slova smyslu znamená výzkum terénní, tedy exkavaci, jejíž český ekvivalent zní lehce pejorativně „vykopávky“. V širším smyslu je archeologický výzkum proces odborné a vědecké práce, který začíná dlouho před a končí dlouho po samotných exkavacích. Exkavaci (terénnímu výzkumu) předchází sběr dat, a to buď v příslušném archivu, či v terénu. V prvním případě je oním archivem ústřední databáze nálezů, uložená v centrálním ústavu,²⁴ případně v jiném specializovaném archivu či knihovně (muzea, jiné odborné ústavy). Sběr dat v terénu je nazýván povrchový průzkum. Ten může tedy představovat přípravu na samotný terénní výzkum nebo existovat jako samostatná metoda, jejíž data jsou mnohdy srovnatelné hodnoty s výsledky exkavací. Ve vztahu k exkavacím mluvíme o dvou strategiích – strategii hlavního bodu a strategii mozaiky: hlavní bod je lokalita, zkoumaná exkavací, mozaika je síť lokalit, zkoumaných povrchovým průzkumem. Vztah můžeme vyjádřit i označením strategie intenzivního a extenzivního výzkumu.

Povrchovému průzkumu se budeme věnovat v dalším textu podrobněji, pro pochopení jeho významu postačí zmínit dva nedávné projekty, polský a český. V Polsku probíhal po několik desetiletí centrálně řízený projekt AZP (Archeologiczne zdiencza Polski), „Archeologické snímky Polska“. V rámci tohoto projektu byla země rozdělena na pravidelné sektory, kde probíhal povrchový průzkum za účasti regionálních pracovišť (ústavů, muzeí) a výsledky byly soustředěny do příslušné databáze. I když výsledky sběrů v jednotlivých sektorech mají různou hodnotu, představuje AZP nepochybně úctyhodný výkon. Druhým příkladem může být nedávno ukončený projekt povrchových průzkumů, realizovaný Archeologickým ústavem AV ČR v Praze, v jehož rámci byl detailně zkoumán takzvaný transekt (výsek) o délce 20 a šířce 4 km, jdoucí napříč různými typy krajiny. Projekt byl již od počátku cíleně veden nikoli pouze k vytvoření „snímku“ jako AZP, nýbrž k bezprostředně následujícímu vyhodnocení dynamiky osídlení v jednotlivých etapách pravěku a středověku v odlišných krajinných typech.

Po sběru dat tedy dochází k exkavaci čili terénnímu výzkumu v užším slova smyslu. Ten tvoří nejviditelnější a mediálně nejpřitažlivější část archeologické práce. Samotné okolnosti zahájení

²⁴ V závěru středověku pronikly i na venkov honosnější kamenné stavby. V tomto případě vidíme část nádvorní fronty unikátního hospodářského dvora v předpolí tvrze. (Tuchoraz, okr. Kolín, foto autor)

výzkumu na konkrétní lokalitě dělí výzkumy na systematické a záchranné (je to vžitě, i když poněkud nepřesné označení, protože i výzkum záchranný má pochopitelně systém). Výzkum systematický probíhá na lokalitě bezprostředně neohrožené např. stavební činností, je obvykle dlouhodobě připravován a jeho provedení není časově limitováno. Vzhledem k tomu, že každý zásah do terénu, tedy i exkavace, jsou nevratným destruktivním procesem, zničením nálezových situací, probíhá výběr lokalit pro systematický výzkum velmi přísným řízením a slovo zodpovědnost zde nabývá zvláště důležitého významu.

V současné době se ovšem naprostá většina kapacity archeologů soustředí na výzkumy záchranné, tedy takové, při nichž archeologové postupují těsně před a v průběhu jakýchkoli terénních úprav, při nichž dochází k ničení nálezových situací. Zde se zodpovědnost dělí mezi stavebníka a archeologa. Stavebník je zodpovědný za ničení archeologických situací, a tedy i za zajištění jejich záchrany, archeolog za její provedení. Na vzájemné spolupráci obou pak záleží kvalita provedené práce a není třeba zdůrazňovat, že ona spolupráce má řadu forem. Počátky záchranné činnosti provázejí archeologii víceméně od doby jejího vzniku – poměrně snadno lze nalézt v archívech dokumentace zmínky o tom, že příslušný nález „skrčence“ či „nádob předhistorických“ byl učiněn v pískovně či hliníku místního sedláka. Teprve od druhé poloviny minulého století se začala některá archeologická pra-

coviště na záchranné výzkumy specializovat. Převážně se jednalo a dodnes jedná o pracoviště městská, kde jim místní stavební činnost zajišťovala dostatečný přísun příležitostí k provádění záchranných výzkumů. Jejich seznam by byl velmi dlouhý, za všechny jmenujme pracoviště Muzea hlavního města Prahy či Pražské památkové péče. Vznikala pracoviště nová – v mizející krajině hnědouhelného revíru začala působit Expozitura Archeologického ústavu ČSAV v Mostě, přecházející na začátku 90. let v samostatnou organizaci pod názvem Ústav archeologické památkové

péče severozápadních Čech a stejná „úapka“ vznikla i pro Čechy střední. Počátek 90. let přinesl do archeologie i možnost vzniku pracovišť na nové právní bázi, začala vznikat pracoviště soukromá, jejichž primárním cílem je právě a především záchranný výzkum. Jmenujme opět pouze některé, např. Archaia či Archeos.

To je snadno pochopitelné, vybavíme-li si, s jakou dynamikou se začala měnit podoba Čech po roce 1989. Lze dokonce sledovat vlny stavebních aktivit – český venkov prošel téměř beze zbytku rekonstrukcí infrastruktury, výstavbou nové kanalizace, vodovodu a různých řadů vedení plynu. Souběžně s tím absolvovala celá země výstavbu telekomunikačních sítí (tehdejší Telecom), což můžeme s jistou nadsázkou označit za největší archeologickou sondu v dějinách. Omezený rozsah v rámci Čech má výstavba pozemních komunikací či dálkových vysokotlakých plynovodů, ovšem co do velikosti plochy je z archeologického pohledu velmi atraktivní. Poměrně bouřlivý rozmach zaznamenala stavební aktivita ve městech. Po počátečním boomu, vyplňujícím kdejakou proluku v historických jádrech měst, se zdá, že se pozornost developerských firem soustřeďuje v současné době na periferie, kde ovšem dosahuje většího prostorového záberu. Zde se setkává se zcela novým fenoménem krajiny i stavební aktivity, satelitními městečky. Ta bývají dvou základních typů – buď kopírují tzv. dělnické kolonie 19. a 20. století (pokud možno anglické), nebo jsou pestrou směsí staveb osobního vkusu, jehož jediným jednotícím rysem je výstižný název „podnikatelské baroko“. S jakoukoli tradicí architektury mají pramálo společného a bývají inspirovány leccčím, od zámek na Loire po texaský ranč. Plošný rozsah satelitních

Terénní výzkum je téměř synonymem archeologie. Naprostá většina prací je již záchranná, v tomto případě ji vyvolala výstavba nového satelitního sídliště. Před lžící bagru vidíme zřetelné obrysy dvou raně středověkých hrobů. (Zlončice, okr. Mělník, foto autor)

Podivná konstrukce je protonový magnetometr, v ruce geofyzika napomáhá odhalit přesné umístění jednotlivých objektů. (Zlončice, okr. Mělník, foto autor)

městeček je pochopitelně značný a svou vazbou na již existující osady, tedy v místech tradičního osídlení, obvykle zasáhnou archeologické situace. Poslední větší aktivitou, směřující v současné době ke konjunktuře, jsou logistická centra, kopírující hlavní komunikační tahy. I v tomto případě jde o zásahy velkoplošné, opět s velkou pravděpodobností narušení nálezových situací.

Tématu terénního výzkumu jsme se vzdálili pouze zdánlivě. Z výše uvedeného náčrtu vyplývá, že archeologický záchranný výzkum probíhá v současnosti téměř kdekoli a většinou i kdykoli (téměř zmizely „tradiční“ letní sezóny archeologické práce). O konkrétním výzkumu se lze dozvědět dotazem na příslušné instituci, méně často přinášejí zprávy média (ta se pochopitelně obvykle objevují na výzkumu až v případě, že je dostatečně atraktivní). Poměrně snadnou pomůckou bývají i informační tabule na ohrazených staveništích a i tam, kde upozornění schází, je velmi pravděpodobné, že uvnitř bude archeologický výzkum probíhat. Pro návštěvu výzkumu platí totéž, co pro návštěvu jakéhokoli jiného pracoviště, především dodržování bezpečnostních předpisů. Ty jsou víceméně známé. Archeologický výzkum má však i svá další, převážně nepsaná pravidla – „ušlápnutý“ kontrolní profil, stopy na čerstvě začištěné ploše či hrabání se v nálezech mohou exkurzi předčasně ukončit. Je ale pravděpodobné, že při zhlédnutí výzkumu bude návštěvník zklamán. Ne vždy jsou ke zhlédnutí „památky“ dostatečně atraktivní – mezi nejpřitažlivější patří již tradičně kostrové pohřby – a málokdo je schopen vnímat půvab několika jam v zemi. Mnohem lákavější a z didaktického pohledu vhodnější je seznámení se s archeologií prostřednictvím jedné z jejich metod, experimentu.

Návštěva střediska experimentální archeologie

Experimentální archeologii můžeme zařadit k metodickým nástrojům oboru, která prostupuje napříč jednotlivými zkoumanými obdobími a její zájem sahá od paleolitu po novověk. Základním cílem experimentu byla a je nepochybně lákavost oživit v první řadě artefakty – „jak se to dělalo?“ byla jedna z prvních otázek experimentu. Řada zejména pravěkých nástrojů budila a dodnes budí obdiv svou technickou dokonalostí, jiné provokují zvědavost dnes již neznámou funkcí. Příkladem mohou být nám již známé neolitické a eneolitické vrtané sekery a sekeromlaty, elegantní tvary opatřené otvorem pro nasazení na topůrko: výsledek práce několika generací, či snadno zhotovitelný předmět? První pokusy s výrobou replik přibližně před půl stoletím daly za pravdu druhé možnosti – výroba takové sekery byla relativně snadná, i když vyžadovala trpělivost, kterou dnes disponuje málokdo. A velmi rychle nastoupil i podiv nad intuitivní či spíše empirií vyhledanou technickou dovedností pravěkých lidí. Vrtání otvoru, jaksi samozřejmě předpokládané dutou kostí, se ukázalo jako poměrně neúčinné. Nesrovnatelně rychlejší bylo procházet kamenem pomocí obyčejné bezové – tedy duté – tyčinky, podsýpané během otáčení pískem. Mechanismus pak pracoval na principu dnešního diamantového vrtáku...

Vzápětí přirozeně následovala otázka další – co a jak vlastně s takovým nástrojem bylo vyráběno či zpracováno. Jakkoli se zdá odpověď snadná, uvažovala archeologie v okouzlení „neolitickou revolucí“ i o primitivních radlicích – navlečeny na bizarní konstrukci měly kamenné klíny obdělávat Evropu. Řešení přinesla traseologie, metoda, zabývající se stopami původní činnosti, dochovanými na artefaktech. Každý typ opotřebení zanechává na nástrojích i zpracovávaných předmětech charakteristické drobné, často mikroskopické rýžky a po tomto zjištění už je další krok experimentu zřejmý – simulovat několik činností kopií (replikou) nástroje a srovnat jejich stopy se stopami na nástrojích originálních. Závěr byl jednoznačný, zpracovávaným materiálem bylo dřevo. Zvědavost experimentujících archeologů tím pochopitelně vzrostla a k další fázi experimentu už potřebují jen vhodný strom.

Další překvapení – rozmáchlé údery moderního dřevorubce byly neúčinné, mnohem efektivnější bylo vyhlédnutí strom lehce oťukávat, pružící topůrko sekery pak samo dodávalo potřebnou razanci sérii drobných úderů do kmene. To, že se pachtění setkalo s úspěchem, je zřejmé, následovalo ovšem další zjištění. Ostří pravěkých seker bylo vybroušeno v takovém úhlu, že se opotřebováním samo doostřovalo. Paradox? Nikoli. Výsledek empirie pravěkých lidí, nahlédnuto prostřednictvím experimentální archeologie.

Při čtení předchozích řádků nás nepochybně napadlo, nakolik jsou výsledky pokusů objektivní, či spíše, nakolik odrážejí zkušenosti a chování dnešních experimentujících zvědavců. Poměrně jasný bývá ten výsledek experimentu, který vyloučí funkci či činnost nějakého předmětu,

 Pohled do rekonstruovaného interiéru zahloubeného obydlí. Podobné stavby s jednoduchou kamennou pecí v rohu byly charakteristické pro slovanský svět několik staletí. (kresba autor)

jinými slovy zjistí, že dotyčným předmětem dotyčná činnost dělána být nemohla – viz mýtus neolitické radlice. Na druhé straně ovšem pochopitelně nabídne obvykle pouze jednu z možností řešení bez záruky, že jde o možnost jedinou a správnou.

Jako příklad poslouží pokus z jednoho ze středisek experimentální archeologie, v jehož rámci byl rekonstruován časně slovanský dům, tzv. polozemnice s pecí, poměrně jednoduché obydlí, jakých zná středo- a východoevropská archeologie stovky, možná tisíce. Nad vyhloubeným půdorysem se podařilo vztyčit střechu, v interiéru z kamenů vyskládat pec a replika slovanského obydlí byla na světě. Jednoduchost obydlí se však vzápětí stala velmi relativní. Funkčnost polozemnic byla zajišťována velmi subtilním a sofistikovaným teplovzdušným systémem, který musel nějakým způsobem odvádět kouř z pece z domu ven, jinak by byl dům neobyvatelný. Někjaký systém tedy pochopitelně existovat musel, ale nevíme, zda výsledné řešení v oné jediné replice je správné – postupů topení a odvětrávání mohly být desítky...

Napodobení pravěkého či středověkého života může tedy někdy sklouznout do pohybu v jakémsi umělém světě, jemuž hmotná podoba neubírá na jeho virtuálnosti, je stále pouze „hrou“ na archaický způsob života. Hrou, při které mohou být úzkostlivě dodržována všechna pravidla – nepoužívání moderních nástrojů, komunikace, oblečení, potravy apod. – do níž však stále vstupuje pouze moderní člověk, chtě nechtě „poznamenaný“ fyzicky i psychicky dnešní civilizací. Zkušenější, ale méně odolný, s jiným vnímáním času, prostoru, světa. Napodobování archaického života – odmyslíme-li nyní odborný přínos takové činnosti – obsahuje

ovšem hodnotu z jistého úhlu pohledu klíčovou. Vstup do pravěkého či středověkého života, ať formou hry odborné či laické, na jedno odpoledne či na několik týdnů má hodnotu didaktickou. Více či méně zajímavé texty a obrázky dostávají třetí rozměr a možnost dotknout se předmětů archaického života, pracovat s nimi a přes nádech romantiky nahlédnout do časů, kdy mobilní telefon a fast-food nebyl samozřejmostí. Mluvíme v tomto případě o tzv. experienciální, čili zážitkové či prožitkové archeologii.

Experienciální archeologie má v Čechách překvapivě dlouhou tradici, byť ne zcela kontinuální. Jeden z prvních vhlédů do dějin formou bezprostředního prožitku nabídl na sklonku 19. století majitel pražské restaurace Na vikárce, který ve spolupráci s národopiscem a historikem Čeňkem Zíbrtem nabízel strážníkům „staročeská“ jídla, připravená podle pozdně středověkých a raně novověkých kuchařek. Hostům prý chutnalo. O systematickém přístupu mluvit nebudeme, i když v prožitku má „archeologie chuti“ své nezastupitelné místo. První „středisko“ zřídil v meziválečném období Eduard Štorch pro děti z pražské periferie na Libeňském ostrově. Pochopitelně nebylo organizováno nijak ortodoxně a nemělo ani za cíl provázanost s odborně vedeným experimentem, jeho hodnotu však dodnes budeme oceňovat z mnoha úhlů pohledu.

Pozvolný vzestup zaznamenala experimentální i prožitková archeologie následně až od šedesátých let minulého století v již těsnější spolupráci s cíleným vědeckým výzkumem a jejím cílem byly především repliky starých staveb. Zmíňme především repliku brány raně středověkého hradu na Staré Kouřimi. Lze pouze zalitovat, že se stále jednalo o ojedinělé počiny bez cílené koncepce, která tou dobou začala být organizována především v severských státech a Velké Británii a jejímž tématem byla mimo jiné dlouhodobost experimentu včetně sledování destrukčních procesů. Zatímco v dánském Lajre je postupně chátrající dům z doby železné předmětem sledování, brána na Staré Kouřimi zmizela bez dohledu. Druhým tématem experimentu byly souběžně s předchozími rekonstrukce starých technologií, a zde se česká archeologie zařadila dlouhodobě na špičku oboru, především pokusy s hutnictvím a kovářstvím železa.

Výrazný předěl ve vývoji takto orientované archeologie nastal od devadesátých let minulého století. Zatímco experiment se stále větší měrou přesouvá do laboratoří, kde rozvoj techniky umožňuje značnou část procesů nasimulovat, archeologie experienciální začíná ovládat pole a účelné vyváženosti není dosaženo vždy. Při základním dělení můžeme volně členit střediska experimentální a experienciální archeologie podle poměrného zastoupení obou možností – vědeckého pokusu a laického prožitku a většinou tento poměr odpovídá i možnostem komerčního využití, pochopitelně ve prospěch zážitku z „cesty do pravěku“

□ Počáteční fáze středověkých měst ve 13. století byla sice ve znamení právních jistot a novinek, vnější podoba však byla stále ještě improvizací. První etapy svých životů trávili měšťané v zahloubených obydlích. (kresba autor)

(středověku či novověku). Úspěch takových středisek, vesniček, tržišť, krčem apod. spočívá v komplexnosti nabízených prožitků. Lze vysledovat několik základních oblíbených období – již tradiční je do jisté míry nadnárodní „renaissance“ a „baroko“ s počátky v prvních skupinách historického šermu sedmdesátých let minulého století. Poněkud v útlumu je, jak se zdá, středověk reprezentovaný „gotikou“, zřejmě pro velmi rozporuplný vztah české společnosti k husitství a jeho soudobé nacionalistické projekci (a obtížné dostupnosti koní a vozů). Na různých akcích se však většinou uvedená období volně prolínají, obvykle doplněna o orientální bříšní tanečnici a flašinetáře.

Zajímavým fenoménem této oblasti komplexních prožitků je hledání kořenů vlastní identity, logicky s etnickým nádechem a s pochopitelným soustředěním se na starší vývojové etapy – raný středověk a pravěk a realizované především ve střediscích experimentu či experience. Raný středověk, tedy „slovanské“ období, je poměrně neatraktivní. Mnohem větší význam je mu přikládán na Moravě v rámci další etapy vymezování svébytnosti (Staré Město u Uherského Hradiště). Poměrně nepatrné zastoupení mají v české experienciální archeologii rovněž Germáni, resp. doba římská (archeologický termín). Vysvětlení lze poměrně snadno nalézt v podvědomém nacionalismu, stejném, který naopak uvádí v život skupiny „Sachsen“, „Franken“ atd. na západ od Čech. Tam, kde se čeští Germáni mihnou, obvykle tvoří jakousi spojku mezi raným středověkem a pravěkem, ne vždy zcela objektivní. Např. „bitva Germánů s Vikingy“, nabízená k podívání v jednom středisku, nabídne jistě nevšední, ale zcela ahistorický zážitek.

Na čele zájmu veřejnosti se dlouhodobě drží čeští „Keltové“. Počátky zájmu o české keltství (či keltské češství) lze sledovat dlouhodobě od osmdesátých let minulého století zpočátku jako výraz nekonformnosti a především hudební alternativy. Od počátku devadesátých let se zájmu o keltskou minulost (archeologický termín je doba laténská) rozprostřel v široké spektrum možností realizace s jasným podtextem smířlivé „nadnárodnosti“ a nalezení místa v Evropě. Druhou souběžnou linií tvořil a tvoří průběžný zájem o mystično, nejspíše ovšem zprostředkovaný přes učení anglických nových druidů 19. století a stejně tak autentický (podobně jako nejruznější „keltské“ horoskopy, diety atd.). V tak širokém záběru „keltománie“ je poněkud překvapivý malý počet středisek, zaměřených na rekonstrukci života v době laténské.

Předchozí řádky mohou působit poněkud skepticky. Jejich cílem však není odsuzovat hodnotu prožitku (či dokonce experimentu). Naprostou většinu snah o pochopení a přiblížení se minulosti je nutno hodnotit kladně, ale je nutné před vstupem na jakoukoli podobnou akci či do jakéhokoli centra počítat s možným zkreslením rekonstruovaných reálií či dějů a vždy je vhodné mít připravenou vlastní interpretační alternativu. Nevstupujeme do pravěku či středověku, nýbrž do hry na pravěk a středověk.

Návštěva známé lokality

Archeologie obvykle pracuje s dvěma základními pojmy – naleziště a lokalita. Naleziště je místo, odkud pochází nějaký movitý či nemovitý náleze. V prvním případě ho lze chronologicky zařadit, ale neznáme jeho kontext, ve druhém případě většinou víme, o jaký typ nemovitého objektu se jedná, nemáme ho ale datovaný. Nalezištěm je např. pole, odkud pochází hrst pravěkých střepů – jde o sídliště, nebo pohřebiště? Nebo nalezneme (nejčastěji v lese) valy, tedy opevnění – pochází z pravěku, středověku nebo novověku? Lokalitou je oproti tomu naleziště, které je již časově zařazeno a funkčně určeno – budeme tedy mluvit o sídlišti z doby bronzové či raně středověkém hradišti.

Už jsme se v předchozím textu zmínili o metodách terénního výzkumu, tedy povrchovém průzkumu a exkavaci. Těmi obvykle dosáhneme „povyšení“ naleziště na lokalitu a doplníme chybějící informace. Také víme, že současná archeologie se věnuje exkavacím v naprosté většině na záchraných výzkumech, kdy naleziště vybírá stavebník, nikoli archeolog, a víme i to, že exkavace lokalitu ničí (jakkoli se nám to slovo nelíbí). Pochopitelně je řada lokalit, na jejichž poznání se podílely exkavační metody a obvykle jsou to lokality téměř již známé a atraktivní, většinou hradiště či hrady.

Je-li tedy zapotřebí získat informace o určitém nalezišti (příp. o větším krajinném celku s několika nalezišti), používá archeologie průzkumné, tzv. nedestruktivní metody. Ty se obvykle kombinují a prolínají tak, aby bylo možno získat co nejdetailejší obraz o lokalitě. Mezi nejběžnější patří systematický sběr, nejčastěji síťový. Příklad „hrsti střepů z pole“ tak dostane nový rozměr, možnost kvantifikace v určité přesně vyměřené síti. Pak poměrně snadno zjistíme, že střepy se koncentrují v určitých shlucích o určité velikosti a můžeme na základě analogií z lokalit již známých – zkoumaných destruktivní metodou – vyvodit, že pod povrchem se skrývá sídliště (a v případě malých shluků pohřebiště, interpretačních variant je pochopitelně více). Výsledky takového průzkumu lze nezávisle verifikovat i metodami, které mají svůj původ v jiných vědních oborech. Rozšířenou metodou je geofyzikální průzkum, pracující – zjednodušeně řečeno – buď na bázi měření magnetismu, nebo odporu pod zemí ukrytých objektů či předmětů. Výsledný plán pak představuje různou formou vykreslené anomálie, které prozrazují tvar a velikost „neviditelných“ situací.

Obě metody spojuje důraz na přesné měření, resp. zaměření naleziště. Přesný plán může být často klíčem k interpretaci naleziště, zejména tam, kde je nepřehledný terén. V úvodu jsme zmínili jakési opevnění v lese. To může být leccos, pravěké či raně středověké hradiště, laténské kultovní místo, středověký či novověký vojenský tábor, hospodářský dvůr či zbytek hradu. Teprve na základě studia plánu s půdorysem opevněného areálu můžeme některé méně pravděpodobné varianty vyloučit a přiblížit se k potřebné interpretaci.

Naším cílem je v této kapitole návštěva naleziště, které již bylo chronologicky a funkčně zařazeno, a je tedy známé jako lokalita. V tomto okamžiku se dostáváme na rozcestí: lokalitu máme určenou a případně i vybranou k návštěvě, ale přece nám nevisí v jakémsi vzducho-

prázdnou, vždy byla v kontextu celku systému a především krajiny. Výlet na hradiště či zaniklou vesnici je nesrovnatelně lepší, než si pouze promítat v učebně standardní schémata, ale je vhodné se soustředit nejen na lokalitu samotnou, ale sledovat trasy starých cest, vnímat a sledovat relikty polí (meze), návštěvu hradiště nezačínat u prvního pásma valů, ale několik kilometrů před ním, vyzkoušet si jeho obtížnou dostupnost a podobně. Často je vhodné kombinovat několik blízkých lokalit včetně cesty a sledovat

jejich prostorové vazby (nemusí být nutně současné, uvědomíme si pak, proč některé období preferovalo jednu a jiné období druhou polohu). Vždy se nabídne možnost improvizované „hry na pravěk či středověk“, která – pokud nepoškozuje lokalitu – je mnohem cennějším zážitkem, než sebelepší série diapoziitivů.

Příklad, severní okraj pražské aglomerace: Poměrně překvapivě lze za posledními sídlišti pražských předměstí získat velmi dobrou představu o pravěké i středověké krajině. Na vltavském levobřeží v malém, snadno dostupném okruhu nalezneme několik známých hradišť pravěku a raného středověku – dvě hradiště v Šárce, o něco severněji pak Řivnáč a Levý Hradec s románským kostelem sv. Klimenta. To jsou památky v terénu nejzřetelnější (a hojně navštěvované již od 19. století) a opatřené základním informačním systémem s výsledky archeologických výzkumů. Na hradištích ostatně obvykle kromě opevnění příliš nevidíme, sondy terénních výzkumů jsou pečlivě zaházeny a po několika letech je v terénu nepoznáme. Nalezneme však staré cesty, jejichž zdánlivě nelogické trasy na hradištích končí. Mohou být stopou cesty, po které kráčel kníže Bořivoj v 9. století, venkovan Ostoj o tři staletí později či dnes bezejmenný sedlák někdy v raném novověku. Jen úzký úvoz má dějiny neméně pestré a bez něho by vlastní hradiště ani existovat nemohlo, cesta jej propojovala s bližším i vzdálenějším okolím. I do něho lze nahlédnout – poměrně

snadno rozeznáme místy stopy mezi středověkých polí či vinic, dnes jako úzké proužky křovin v polích či zarostlé podlouhlé terásy.

Vše tvořilo systém, pečlivě propracovávaný generacemi vesničanů, vše mělo v krajině své místo: „První les Roveň s kempusem, Chvatim s kempusem, ohraničený velkou cestou, směřující k Praze, dále Kaliště, skála Brdce ležící proti druhé skále nad potokem zvaným Slatinice; les Štěpeň s kempusem a les Skála s kempusem“ zní popis okolí Únětic mezi Levým Hradcem a Prahou v 1. polovině 12. století.²⁵ Některé pomístní názvy jsou i po osmi staletích dodnes živé, některé změnilo jméno, ale i dnes snadno přijdeme na to, že jediné místo, kde se nad potokem vypínají z obou stran skály, jsou dnešní Kozí hřbety. O něco jižněji, dnes již zčásti rozděleno ostrou hra-

nicí městské zástavby: „Vesnici nazývanou Veleslavín, se vši čeledí k obdělávání vinice a dostatečným množstvím půdy a s lesem Šlachov a jinou neobdělávanou horou od vsi Střešovic jdoucí až k vesnici Liboc a samotnou ves Liboc s lesem jménem Malejov“ získal (mimo jiné) v 10. století klášter v Břevnově. Opět pečlivě evidované lesy, pole, vinice.²⁶ Stačí přejít Evropskou třídu a jsme o pár desítek metrů a pár století jinde: „Na Šárce má probošt dvůr s půldruha lánem polí. A také les a vinici. A je tam i jeden služebník, hlídající lesy, a ten si může brát dřevo pro svou domácí potřebu,“ 15. století, výňatek ze soupisu majetků proboštsví kostela sv. Víta na Hradě.²⁷

Mohli bychom pokračovat dále a řadit za sebou popisy detailů staré krajiny. V této fázi to však není cílem. To podstatné je krajina sama, v tomto případě nevelký výsek, čtverec o straně zhruba 5 x 5 kilometrů, s pevnými body archeologických lokalit. Ty se náhle stávají součástí jiného světa, nikoli pouhou „výletní atrakcí“. Jsou včleněny do dobového kontextu, kdy byla krajina poseta polí,

□ Zdánlivě obyčejný pohled do romantické krajiny v sobě skrývá i zřetelnou stopu opevnění hradiště Kozákova skála v pražské Šárce, kterou rozeznáme jako terénní vlnu členící horizont. (Praha 6, foto I. Hausner)

□ Historický rozměr krajiny se nabízí hned za Kozákovou skálou. Pohled do Šáreckého údolí nabízí stejné panorama, jaké se naskytovalo lidem před několika staletími, pouze druhová skladba lesů byla mírně odlišná – nejspíše bychom nespatriili vyčnívající skupinu smrků. (Praha 6, foto I. Hausner)

na jižní straně bychom občas našli vinici, všudypřítomný byl les prosvětlený kampusy a jistě jsme si všimli, že téměř každý měl své jméno. Dodnes můžeme část téměř „starých“ lesů v těch místech najít, něco málo v Šárce, něco v Roztockých hájích. Nebudeme ale hledat tisícileté pralesy, nýbrž les, charakteristický svým složením pro staré, tedy pravěké a středověké lesy. Potřebnou jistotu nám v tomto případě nedodá bezprostředně archeologie, ale (kromě historie) především přírodověda, konkrétně archeobotanika. Ta se ke svým pramenům dostane buď prostřednictvím archeologů, kteří potřebné vzorky poskytují ze svých výzkumů, nebo samostatně vedeným terénním výzkumem. Metod zpracování je pochopitelně více a odvíjejí se od zkoumaného materiálu – jiné vyhodnocení vyžadují zuhelnatělá dřeva, jinou tzv. makrozbytky (nejčastěji semena), jinou analýzy pylů. Optimální je pochopitelně kombinace všech možností, protože první dvě skupiny materiálu představují pouze výběr z druhů, které byly pro pravěkého či středověkého člověka nějakým způsobem atraktivní, zatímco pyl představuje kompletní spektrum vegetace. Dodejme, že na severním okraji dnešní Prahy archeobotanika rekonstruuje „staré“ porosty jako tzv. dubohabrové lesy.

Podobně může k poznání krajiny přispět i další z přírodovědných oborů, archeozoologie. Stejně jako v případě uhlíků a semen v první řadě sestaví jídelníček pravěkých a středověkých lidí, resp. jeho živočišnou složku. To je základní, téměř samozřejmý krok. Poměrně snadno lze usuzovat z podílu domácích a divokých zvířat na možnosti přístupu k lovné zvěři, a to už může být úvaha komplikovanější – uvědomíme si, že ve středověku byl lov vysoké zvěře vyhrazen špičkám společnosti, a to, že se na venkovské osadě kosti jelena neobjeví, neznamená, že „za humny“ les nebyl. Pro období pravěku se navíc mohou připojovat nejrůznější rituální tabu. V případě domácích zvířat se opět nabídne řada interpretačních možností – převažují-li například na jídelníčku prasata, je velmi pravděpodobné, že poblíž byl větší lesní komplex s porosty dubů a buků, kde vepřici polodivokého vzezření nacházeli obživu po celý pravěk a středověk. Naopak vyšší podíl hovězího dobytka signalizuje odlesnění krajiny a větší podíl polí. Vše souvisí se vším, vše bylo součástí systému, do něhož archeologie vstupuje v čím dál větším rozsahu a z různých stran.

Návštěva neznámé krajiny a práce s prameny – krajina jako naleziště

Předchozí text směřuje k jednomu hlavnímu sdělení – vydáme-li se kamkoli do krajiny, dostaneme se vždy na nějaké archeologické naleziště. Dokonce i na Sněžce už vznikají archeologické situace, kterými by se mohla zabývat industriální či novověká archeologie. Vždy narazíme na nějakou část starého, tedy pravěkého, středověkého či (raně) novověkého systému, který nám umožní se vydat

□ Zcela obyčejný pohled na prostor východně od Kozákovy skály v Šárce. Terénní vlna uprostřed může být stopou opevnění hradiště a po jeho opuštění posloužila jako hranice polí. I tak nepatrný, zdánlivě fádni a běžný kousek krajiny v sobě skrývá historické příběhy... (Praha 6, foto I. Hausner)

kat pár střepů (na které za pár dnů zapomeneme), ale můžeme se podílet na poznání většího dílu onoho systému – vzpomeňme si na strategii mozaiky a hlavního bodu a na stručnou úvahu o povrchovém průzkumu a jeho hodnotě. Postačí se pečlivě rozhlížet okolo sebe. Archeologie v takovém případě získala v době poměrně nedávné neocenitelnou pomůcku, s trochou nadsázky bychom mohli prohlásit, že jí „narostla křídla“. Jednou z prospekčních metod se stala tzv. letecká archeologie. Možná to zní poněkud nesmyslně – archeolog se má pohybovat pokud možno pod zemí, a ne několik stovek metrů nad ní, ale výsledky leteckého průzkumu jsou výmluvné. Každým rokem přibývají desítky (možná stovky) nalezišť i lokalit. Z ptačí perspektivy je totiž velmi dobře vidět to, co by jinak buď nebylo vidět vůbec, nebo stálo desítky hodin měření – linie opevnění, řady či skupiny hrobů, mohyly, pravouhlé základy staveb. Není to ale tak jednoduché, jak by se mohlo zdát, svou roli hraje především světlo, roční období i vegetační pokryv. Současně ovšem přinesla letecká archeologie i onen potřebný nadhled, který nám usnadní uvažování – odhalila při pohledu shora právě onu síť vzájemných vazeb mezi nalezišti a lokalitami, která je neméně důležitým prvkem poznání.

„Třicet paprsků je dohromady kolo, ale teprve to NIC mezi nimi přivodí smysl a účel kola,“ zaznělo někdy ve 4. – 3. století před naším letopočtem ve starověké Číně a stručné vyjádření dodnes nepozbývá platnosti.²⁸ Aplikováno na archeologii – celek, tedy systém (pravěký či středověký) není tvořen jen lokalitami, nýbrž i jejich strukturou, prostorovými vztahy, tím NIC mezi nimi. Srovnejme si krajinu pravěkého lovce – je obklopen víceméně pustinou,

dále a sledovat strukturu, vzájemné vazby mezi prvky tohoto systému. V tomto okamžiku se nám postaví do cesty zákonné a právní normy. Sami nemůžeme povyšovat naleziště na lokalitu tím, že bychom zde prováděli exkavace, tedy „vykopávky“. A zastaví nás nejspíše i vlastní zodpovědnost – už víme, že každá exkavace je nevratným procesem ničení, a musí být tedy prováděn velmi pečlivě, tedy odborníkem.

To nás ovšem neodsouvá na vedlejší kolej poznání – nebudeme sice bezuzdně kopat jámu ve snaze získat

nezanechává po sobě stopy. Přetváří krajinu pouze nepatrně a většinou nepřímo. A podívejme se – z nadhledu – na krajinu dnešní. Nenajdeme v ní prázdné místo, vše je nějakým způsobem organizováno, vymezeno, určeno, má jakýsi řád (i když o jeho smyslu často zapochybujeme). Mezi oběma krajinami leží několik desítek tisíc let a po celou tu dobu se lidstvo snažilo neustále krajinu zaplňovat. Úspěšně či méně úspěšně, v různých vrstvách nad sebou.

Co bude tedy „objevem století“, rozhodneme-li se vydat do terénu? Nejspíše to, co se nikdy nebude opakovat, a to, co může zanedlouho zmizet beze stopy – staré vrstvy kulturní krajiny, která čím dál rychlejším tempem ustupuje nové výstavbě, výsadbě, kultivaci, rekultivaci, zkrátka moderní době. Ať z oné „staré“ krajiny nalezneme cokoli, bude to cenné. Pochopitelně to bude cenné v případě, že budeme také ochotni a schopni to nějakým způsobem předat dál. Protože, koneckonců, je krajina jedno velké naleziště.

□ Nejčastější stopou středověké krajiny jsou pásy mezí, původně hranice jednotlivých polí. (foto R. Schmelzová) Enisi. Irit vel ing ecte ver sequis diamet, consequiscin velit, velit vel ipsustio dunt adio dipis aciduipis nim at inim dolore tioMihí, quis. Patquis locchuit, co prim ficaucta et gra noca; int. Udemorivius ad mortus? quameris. Sp. Astruni narbem inariti, Catusul iaedea revicitis co it eserei patque ac tam aut cus publicipte, que con dem nocciam ius rei ses